

LES FESTES, DAVANT UNA CRUÏLLA HISTÒRICA

ANTONI M. BADIA I MARGARIT

INTRODUCCIÓ¹

Gràcies per haver-me invitat a compartir amb vosaltres una festa assenyalada. Vinc, doncs, a Sant Feliu, a fer festa i a pregonar festa. Nogensmenys, haig d'assenyalar, d'entrada, les condicions del meu pregó. D'una banda, no em plau que es confonguin les idees de "festa" i de "barrila"; de l'altra, tampoc no voldria presentar-me amb un rostre diferent del que em permet d'ésser reconegut. Per això jo no podria parlar en aquesta simpàtica festa d'avui sense que hi fes acte de presència allò que dins meu uneix la professió, la vocació i el lleure, és a dir: l'interès per la llengua, la història i la cultura.

Pasqua Granada. Una frase que ja molts no diuen i que alguns ni saben què vol dir. Tanmateix, una frase que sempre ha estat lligada a la història, a la cultura i a la religiositat popular de casa nostra. Una frase, encara, que continua expressant un missatge que no tothom capta de la mateixa manera, però que en el fons no perd l'arrelament. Parafraçant una famosa màxima, podríem dir que

també per les festes es coneixen els pobles. Hi ha, sempre hi ha hagut, una peculiaritat catalana respecte a les festes. Si m'és permès de contar un record personal, el meu pare, que es movia en el món de les fàbriques de teixits, tingué una greu contrarietat l'any 1939, arran de l'acabament de la guerra civil: els inspectors de treball, arribats a Barcelona amb ínfules de vencedors i desconixedors de les nostres tradicions, venien amb les instruccions pertinents per a imposar un calendari de festes laborals únic a l'estat, que en feia desaparèixer quatre de ben assenyalades: els dos dilluns de les dues Pasqües (de Resurrecció i de Pentecostès), Sant Joan (el 24 de juny) i Sant Esteve (el 26 de desembre). Hi hagué discussions i tensions entre els inspectors (que insistien en el calendari únic) i els fabricants (que el sabien d'aplicació impossible), fins que aquells, potser assessorats per algú més que aquests, cediren i les quatre festes continuaren retratant un comportament sociològic que aleshores semblava intangible.

És cert: les quatre festes superaren les amenaces. Això no obstant, i sense que aleshores ningú se n'adonés, ja estaven engegats uns potents mecanismes socials que posarien un interrogant al costat de cada festa tradicional. D'aleshores ençà, han passat prop de seixanta anys. Uns anys en el decurs dels quals s'han anat modificant de soca-rel, no ja el nombre de les festes, sinó també, cosa molt més notòria, llurs continguts.

Accepteu-me unes consideracions sobre el tema de les festes, que jo posaria en una cruïlla on

1. Text del Pregó de Pasqua Granada, pronunciat a Sant Feliu de Pallerols (la Garrotxa), el dia 25 de maig de 1996, vigília de Pentecostès. S'hi troba algun deix local (com les al·lusions a pobles concrets, al ferrocarril d'Olot a Girona, al novel·lista olotí Marià Vayreda o a les festes del Tura). Amb tot, creiem que el comentari sobre les festes adquireix un valor general per a tot el país i la seva publicació en una altra capital comarcal resta justificada de sobres. (*Nota de la Redacció*).

es troben tres processos sociològics decisius. Són: 1) la secularització del món modern, 2) el pas de la societat rural a unes formes urbanes de viure i 3) l'estandardització de la cultura. N'enuncio els títols perquè tots els assistents en segueixin més bé els comentaris que en farà escalonadament. També vull dir que miro d'assumir els punts de vista que, davant les festes, em sembla que adoptarien un cristià militant, un enamorat de la vida rural i un folklorista coneixedor dels usos del país, respectivament.

LA SECULARITZACIÓ DEL MÓN MODERN

Parlem, d'antuvi, del procés de secularització. És a dir: mirant la institució "festa" des de l'angle de la religiositat. És prou significatiu que les quatre festes posades en qüestió l'any 1939 fossin, d'una manera o altra, festes religioses. És que la major part de les nostres festes tenien l'origen i la justificació en relació amb aquest fenomen que lliga vida terrena i dimensió sobrenatural. Mirem, si no, com, ultra les quatre ja esmentades, la immensa majoria de les altres festes que celebràvem pertanyien al mateix camp: Cap d'Any (1 de gener), el dia dels Reis (6 de gener), Sant Josep (19 de març), les festes mòbils que depenien de Pasqua (l'Ascensió, Corpus), Sant Pere (29 de juny), l'Assumpció de la Mare de Déu (15 d'agost), Tots Sants (1 de novembre), la Immaculada Concepció (8 de desembre), Nadal (25 de desembre). Afegim-hi unes mitges festes, que no eren universals en el camp laboral (com Dijous i Divendres Sants, la Nativitat de la Mare de Déu, el dia dels Morts). Afegim-hi també el dia del Patró de la localitat, la seva Festa Major (al més sovint vinculada a un fet religiós), alguns dies de festes encara no oblidades (la Candelera, l'Anunciació, Dimecres de Cendra, etc.). Òbviament la llista podria fer-se encara més llarga.

Enfront d'aquesta enumeració impressionant, quines festes celebràvem en el terreny polític o

cívic? El contrast és superlatiu: 1) abans de 1936: el 14 d'abril (Proclamació de la República), l'1 de maig (Festa del Treball) i l'11 de setembre (la Capitulació de Barcelona el 1714), i, 2) després de 1939: el 18 de juliol ("el Alzamiento") i el dia de la "Liberación" (en commemoració de l'entrada de l'exèrcit de Franco a cada població). Abans i després de la guerra civil: potser el 2 de maig (en tot cas, no universal), el 12 d'octubre ("Fiesta de la Raza"). I poca cosa més.

Perdoneu-me per haver-vos abassegat amb tantes referències. M'hi he atrevit perquè l'estadística no deixa d'indicar un component essencial de la nostra manera d'ésser: la profunda religiositat que impregnava els actes públics i privats de les institucions i de les persones. Almenys, els actes externs. Dic: "els actes externs", i amb aquests mots voldria fer veure la dificultat d'emetre judicis de valor sobre fets religiosos, sense tenir dades per a separar les manifestacions externes (com són les festes) i allò que s'esdevé part de dins de les consciències (on rau la veritable religiositat). Si m'accepteu una protesta de sinceritat, diria que em poso en el lloc de qui sofreix davant la barreja que sempre s'ha fet de la fe personal i les mostres externes de religiositat (perquè són molts els qui, a través d'aquestes mostres, han jutjat aquella fe que només Déu coneix).

La dualitat d'una fe proclamada amb els llavis i una vida que la contradia ha estat tostemp un problema per als cristians autèntics, que se senten compromesos per la fe. Però la incongruència entre els dos termes d'aquesta dualitat ha estat a l'ordre del dia en el decurs de la història. L'Edat Mitjana, aparentment tan cristiana, ho era molt poc per les obres. Els actes externs protagonitzats per prínceps i papes eren una ininterrompuda professió de fe. Les ordinacions oficials molt sovint eren datades per la festivitat litúrgica del dia que els secretaris les escrivien. Però els reis oïen missa abans d'escometre les hosts enemigues, fossin de cristians o de pagans, i sense mesurar si la guerra s'avenia amb la llei de l'amor.

Semblantment, en les capes restants de la societat, els actes externs també eren motivats o acompanyats de signes de religiositat. Les rogatives per impetrar el do de la pluja o per obtenir que s'estronqués aquest mateix do; els rosaris, novenaris i gran nombre d'altres devocions; a molts indrets, el dia de Sant Miquel es lligaven els contractes; en d'altres, Sant Isidre senyalava la sembra d'un blat de moro. Etcètera. No cal continuar. Aquestes constants al·lusions a motivacions de fe anaren sedimentant el convenciment col·lectiu que els pobles eren una no menys constant apologia de la fe cristiana. Amb esforços ingents, hom construïa catedrals, monestirs, parròquies i ermites i tot el país era ple del senyal de la Creu. Rodant els segles, les nostres festes continuaven donant testimoni d'aquestes singulars manifestacions de cristianisme. Però els comportaments humans sovint se n'apartaven amb estridència.

No oblidaré mai que una vegada el gironí Jaume Vicens i Vives, historiador de renom i amic dilecte, ens contà que, en un començament de curs universitari, havia posat als estudiants una mena d'examen, en forma d'aquesta pregunta: l'Edat Mitjana era més o menys cristiana que l'Edat Moderna? La immensa majoria havent-se pronunciat a favor del cristianisme de l'Edat Mitjana, Vicens dedicà les primeres lliçons d'aquell any a fer-los veure les contradiccions, injustícies i crueltats de la civilització medieval i el progrés que significaren per a la dignitat humana l'humanisme i el renaixement.

No puc estendre'm sobre aquesta qüestió, l'aprofundiment de la qual ens faria tanta llum. El ferment del cristianisme històric continuà informant les nostres mentalitats i les nostres maneres socials. Déu em guardi de no reconèixer-hi costats altament positius, però, per inèrcia i per comoditat, el pes d'una fe sense obres continua essent, àdhuc amb la més gran bona fe, el pa de cada dia de moltes persones que es tenen per cristianes, àdhuc per bones cristianes.

Aquesta dilogia entre una fe declarada (i no sentida) i una vida practicada (prescindint de la fe) s'havia fet tan intensa i tan extensa, que el Concili Vaticà II hi dedicà una reflexió profunda. Calia no deixar-se dur per les formes. D'ací que el món rebés, amb sorpresa, amb joia o amb recança —segons les persones—, la *Constitució sobre l'Església i el món* i la *Declaració sobre la llibertat religiosa* (1965). L'Església, que havia constatat la secularització de la vida moderna, renunciava a intervenir en la gestió de matèries que restaven fora del seu abast i de la seva missió. Aquesta situació, reconeguda aleshores, existia des de feia temps. Però ara l'Església preferia d'anar al fons del tema.

Com han quedat, a partir d'aleshores, les manifestacions populars tradicionals, entre les quals es compten les festes de base religiosa? Jo diria que han quedat com ja es trobaven de fet: són mostres d'un tarannà històricament cristià, que per als cristians sincers continuen tenint sentit religiós i, per al conjunt de la població, ocasió de lleure, de diversió i de relació personal. L'única diferència respecte a les festes d'abans és que les dels nostres dies han perdut l'exclusiva que les caracteritzava, perquè avui tothom té altres maneres de passar el temps, de divertir-se i de relacionar-se (com veurem tot seguit, en parlar del segon procés sociològic anunciat). Només cal fer un matis: les festes religioses tradicionals, com que no deixen d'ésser manifestacions de base religiosa, també poden facilitar el retrobament d'alguns oblidadissos amb la fe de la infantesa.

En resum: avui les festes majors i els aplecs són uns actes socials, ja no exclusius, sinó compartits amb altres menes de reunions i, per tant, menys indispensables per a la vida de relació dels qui hi concorren. Actes basats en elements fonamentals de la fe (com són la missa, la predicació, els goigs i semblants) els quals, si es fan amb esperit de servei i amb dignitat, encara avui somouen indiferències, estimulen a fer el bé i faciliten la convivència.

EL PAS DE LA SOCIETAT RURAL A UNA VIDA URBANITZADA

He dit que el segon procés en què incideixen les festes és la transformació de la vida rural en vida urbana. Es tracta d'una mutació social, econòmica i cultural, que ha arribat a la seva compleció a la vintena centúria, però que també ve de molt lluny. Ens ho proven les varietats dialectals de la llengua o l'anomenada "cultura material": la sega, el batre, els molins, les feines del camp, etc. I els lèxics respectius. Les maneres de parlar i de treballar es conservaren intactes fins a començos d'aquest segle XX, que ara arriba a la fi sota els signes de l'estandardització de la llengua i de la mecanització de l'agricultura. El nostre país visqué mil anys repartit en territoris mal comunicats, gairebé incomunicats. D'ací també que les festes religioses haguessin assumit, com deia, un rol de suplència, assegurant una vida social que cap altra institució no podia garantir.

Se'n podrien donar abundosos exemples. Se me n'acudeix un de molt punyent: les descripcions dels aplecs de muntanya que ens ha deixat l'escriptor olotí Marià Vayreda. Quina vida més dura no tenia aquella gent! Sé que el Vallespir i l'Alta Garrotxa no es poden comparar amb la vall d'Hostoles o la plana d'en Bas; amb tot, les diferències no són de qualitat sinó d'intensitat. Per a molts dels qui anaven a l'aplec, pesava tant (o més) la necessitat de relació humana com el fet religiós centrat en la missa. Anar-hi era poder tenir notícies de la família llunyana, era saber com s'ho passaven els qui feien el servei militar, era conèixer o tractar la que potser seria la muller o el que potser seria el marit, era emparaular una venda de terres o de bestiar, era... aconseguir uns mínims de vida social.

Tothom dirà: que remot se sent avui, tot això! Realment, ens trobem a més de cent anys de l'inici d'un cicle que només s'ha precipitat en els darrers trenta o quaranta anys. Recordem-ne alguna de les etapes: encara en el segle XIX, els lents progressos

de l'escolarització suposadament obligatòria, de la construcció de vies i carreteres, de la premsa o fulls escrits impresos, i, a partir de 1900, l'arribada de la bicicleta a les comarques. O, en el primer terç del segle XX, els autobusos de línia (i, en aquesta comarca, el ferrocarril de Girona a Olot, que durant anys s'acabava justament aquí, a Sant Feliu, pendent de la construcció del túnel sota el coll d'en Bas), l'aparició de la radiodifusió, la instauració de les vacances laborals. Més ençà, les migracions, forçades o voluntàries, que provocà la guerra civil de 1936 a 1939. En els anys cinquanta, l'aparició de la televisió i la gran mutació socioeconòmica, per la qual s'eleva el nivell de vida, el Seat 600 es fa popular, la gent viatja, sorgeix el concepte de "residència secundària" i s'incrementa la industrialització, que, per al camp, implica de mecanitzar l'agricultura.

Quan jo era jove, la diferència entre viure en una gran ciutat o en un medi rural consistia sobretot que a fora tothom es coneixia, es menava una vida més natural, la gent mirava poc el rellotge i les comunicacions, relacions i contactes de tota mena eren més lents que a la gran ciutat.

Avui els habitants de les antigues comarques de vida distesa i tranquil·la toquen els resultats de la industrialització del camp. Remarquem que això tant vol dir que els treballs de menar terres es fan per procediments mecànics com que pertot arreu sorgeixen fàbriques que ofereixen llocs de treball als qui viuen a les rodalies.

Sovint aquesta situació es veu mediatitzada pel conjunt d'altres condicionaments, provinents de la cultura urbana que s'imposa. Així, la difusió de la televisió ha modificat les hores d'anar-se'n al llit o de llevar-se les persones (les quals, d'altra banda, com que disposen de màquines que els estalvien esforços i els permeten de guanyar temps, ja no senten la necessitat de matinejar que abans la feina els exigia). Fins a poblacions demogràficament modestes podeu contemplar hàbits de conducta suggerits des de les pantalles de la televisió, que per mimetisme s'escampen arreu com un regueró de pólvora.

L'abandonament de la professió de pagès (entre d'altres raons, per tenir més llibertat d'horaris o per treballar en feines menys dures) ha creat ponts motoritzats entre els pobles i els centres fabrils i administratius. El camp i la muntanya s'han acostat a la ciutat. Si, només fa cinquanta anys, la nit immobilitzava la gent als pobles, ara anar a la capital de la comarca és un joc de criatures. Ja no cal esperar amb delit "la festa" o "l'aplec", dits així en singular, perquè aquestes manifestacions es donaven una vegada a l'any; ara les festes es troben a desdir, i els caps de setmana el jovent va a corrua feta a les discoteques. Per tant: també per un altre costat, i no solament per la secularització del món d'avui, les festes han adquirit una nova dimensió. Tenen un altre sentit, s'han homologat i ni ofereixen els que abans oferien, ni la gent hi cerca allò que abans només podia trobar en les celebracions tradicionals.

L'ESTANDARDITZACIÓ DE LA CULTURA

En darrer lloc, en els nostres dies les festes encara s'interfereixen amb un tercer procés sociològic: el que hom ha anomenat l'anivellament dels fets culturals. Fins fa pocs anys, la "cultura popular", entesa com diu el diccionari, com el "conjunt de les coneixences, tradicions i formes de vida materials i espirituals característiques d'un poble", s'adeia a les persones que constituïen la col·lectivitat. I les festes de casa nostra eren manifestació periòdica d'aquestes tradicions i formes de vida: la ruta vers el centre de convocatòria, els actes religiosos (entorn del predicador, els goigs, el rosari), el grup humà congregat (amb els seus contactes i converses), la celebració cívica (balls populars específics, les sardanes, el sorteig del xai), eventualment la dispersió en desbandada davant la inoportuna pluja i la marca que tot plegat deixava en les persones que hi havien assistit eren uns trets privatius de cada indret. Festes obertes als

visitants, però timbre d'orgull dels protagonistes autòctons. No deixaven de produir-s'hi certs decalcatges, alguns de conseqüències remarcables. A l'origen, el "ball pla" de les festes del Tura d'Olot era un ballet popular, amb el seu típic puntejar; a còpia d'admetre-hi forasters que no coneixien el secret de la dansa, el ball es convertí en una desfilada d'invitats, coronada per un ball modern, igual al de qualsevol altra ciutat o país.

Però això, que ja era de dordre, només era un prelude. Últimament és tot el conjunt de tradicions locals el que ha sofert una transformació profunda. El vertiginós ritme de la civilització actual, les noves tecnologies aplicades als equips electroacústics i la facilitat i la rapidesa de les comunicacions han fet que les formes de vida particulars es vagin desdibuixant, en benefici d'uns models iguals a tot arreu, que tendeixen a imposar-se. Hi juga el seu paper la convicció ingènua que tot el que ve de fora és millor que el que fem a casa. De fet, a les nostres festes, encara apuntalades en la tradició, avui sovintegen els aires (i els ritmes!, i el soroll!) del "rock" nord-americà. Una altra sotragada, que s'afegeix a les dues examinades abans (la secularització i la desruralització).

No cal dir que el reptament no és fet solament a la cultura tradicional. Totes les formes culturals en són remogudes. No ens ho hem de plantejar en alternatives com "tradicional vs nou" o "local vs universal". La humanitat sempre ha descrit una corba ascendent. El que passa és que avui està fent un salt enorme, sense precedents, que costa de pair. La solució no serà d'aferrar-nos a la cultura que ha estat fins ara (perquè no volem perdre el tren), ni començar de cap i de nou, fent abstracció d'allò que havíem estat (perquè així deixariem d'ésser allò que som). Què hem de fer, doncs? Hem de saber incorporar les novetats, però guardant fidelitat a la fesomia singularitzadora del grup a què pertanyem. Així, les coses noves impregnaran la idiosincràsia de cada cultura, sense destruir-la. Costa poc de copiar allò que es fa a fora; costa més d'assimilar-ho, però aquesta és la solució per

a tirar endavant sense perdre la personalitat. I per no perdre tampoc en valor estètic, sempre és aconsellable de passar per un sedàs tant els elements de la cultura tradicional com els que pugnen de fora estant per incorporar-s'hi en l'obertura que preconitzem.

RECAPITULACIÓ SOBRE LES FESTES, AVUI

A hores d'ara, alguns dels qui m'escolten potser es diuen: pobres festes! Pobres aplecs! De cap manera. No he vingut a Sant Feliu a demollir. Com he dit en començar, em proposava de fer una reflexió estimulante. De l'anàlisi dels fets exposats, ja es desprèn que la mateixa col·lectivitat ha anat fent seus els progressos tècnics, que ha sabut incorporar a les festes, sense desfigurar-ne els trets essencials. Em faré entendre amb un parell d'exemples molt senzills: seria absurd que, atès que els aplecs són més antics que la descoberta de l'electricitat, un equivocat sentit de la fidelitat ens obligués a valer-nos d'espelmes allí on ara es pot encendre una bombeta. O que en les nostres festes renunciéssim a valer-nos de cants ja assimilats pertot d'ençà que la litúrgia es fa en la llengua del poble. Recordem el que acabo de dir: cal saber incorporar novetats sense trair les essències de la cultura pròpia.

Hi ha més encara. A mesura que s'han anat desenvolupant els estudis científics de folklore, una munió d'especialistes en cultura popular, en col·laboració amb abnegats erudits locals, han estudiat els textos de les festes i dels aplecs, n'han recuperat les melodies més genuïnes, han descobert el sentit mític o religiós de les danses, han interpretat el significat pregon de certs episodis (que es repetien maquinalment de generació en generació, sense que ningú sabés què volien dir i potser deformant-ne la simbologia i el llenguatge i tot).

D'ençà que l'administració local es troba en mans de verídics representants del grup humà

que els ha elegits, les festes han estat rehabilitades, s'han recobrat usos antics (balls populars, fontades, tornabodes, etc.) que estaven abandonats, o se n'han creat de nous (festes del pedal, concursos, excursions, festes gastronòmiques, etc.) que s'adiuen a les maneres d'avui, i una atenció especial ha estat dedicada a millorar tota mena de mostres de la cultura popular, pròpies o foranes, que així han esdevingut nostres. Jo diria, doncs, que la reacció que cal esperar, davant la situació en què es troben avui les festes populars de tota la vida, hauria de tenir dos caires: l'un, el reconeixement de l'heretada realitat present; l'altre, la plasmació d'una nova realitat ja en curs.

Així, en primer lloc: hem de tenir present que les festes, en el moment històric que vivim, han sofert últimament uns canvis remarcables: ara comparteixen la religiositat tradicional amb altres aspectes cívics i lúdics; el marc on es desenvolupen ha perdut en gran part el to exclusivament local, en benefici d'unes maneres que al capdavall en recreen més bé els actuals protagonistes, i, tot pagant el tribut obligat a una cultura estandarditzada, no deixen de proclamar l'entitat característica de la cultura pròpia.

El segon caire de la reacció esperada també sembla clar: tal com les veiem en els nostres dies, les festes s'estan dotant d'una nova fesomia que encaixa en aquella frase de l'Evangeli que diu *nova et vetera* ("coses noves i coses velles"). És a dir: sense renunciar a la personalitat que han adquirit al llarg d'una tradició secular, les festes, que no volen desaparèixer ni convertir-se en un fòssil digne d'un record agraït, s'esforcen tant per actualitzar els seus antics comportaments humans, així posats al dia, com per adquirir nous elements culturals dins les línies de la civilització que mira cap al segle XXI.

Potser sí que alguns (o per ventura molts) tornaran a saber què vol dir *Pasqua Granada*. En resum: enmig de transformacions pregones, abans insospitades, continua essent cert que també per les festes es coneixen els pobles.

ANTONI M. BADIA I MARGARIT (Barcelona, 1920). Llicenciat en filologia romànica a la Universitat de Barcelona, on ha estat catedràtic i rector. President d'honor de la Société Linguistique Romane i doctor *honoris causa* per diverses universitats. La seva vida i obra es projecten en tres camps fonamentals: la investigació lingüística, la dedicació a la docència i la responsabilitat cívica. La seva darrera obra més significativa ha estat la *Gramàtica de la llengua catalana. Descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica* (1994). Actualment resideix a Igualada.